THE AGE OF ROYALTY AND THE REFINEMENT OF THE LATE 19TH CENTURY (1866-1914) - ON LETTERS, HONOUR & PROTOCOLARY SOCIABILITY

Smărăndița-Elena Costin

PhD Student, „Alexandru Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: The present study aims to analyze the changes that occurred with the establishment of the monarchical regime in Romania. The accession to the throne of Carol the 1st meant both political and social prosperity and the establishment of a new civil ethic. The austere king's posture, the idea of honour to be defended by duel, the courtesy of good social practices - all these are reflected in the epistolary practice that has become a real way of being in the world and a proof of the assumption of the role in the royalty play.

Keywords: sociability, 19th century, constitutional monarchy, correspondence, etiquette

I. Despre legile nescrise ale regalității. O nouă paradigmă mentalitară în spațiul românesc

Vorbind despre perioada temporală pe care o avem în vedere, și anume epoca lui Carol I (1866 – 1914), trebuie să menționăm faptul că venirea principelui străin pe tronul României a adus nu doar stabilitate economică țării și gustul progresului, ci și noi coordonate mentalitare. Prezența regelui atrage după sine ideea de onoare și responsabilitate, devenind din ce în ce mai dezirabilă o conduită protocolară, *comme il faut*, în centrul căreia se află ceea ce moraliștii francezi de secol XVII numeau idealul unui *honnête homme* (*gentleman* – în varianta modernă), adică un om caracterizat de echilibrul pe care îl stabilește între exigențele și formalitățile societății și impulsurile interioare. Procesul de modernizare a României își cunoaște apogeul în această epocă în care se impune un nou stil de viață, arondat etichetei princiare, imaginea regelui Carol I impunându-se drept simbol al bărbatului – militar de onoare, devotat și intransigent. Postura conducătorului august pe care Carol I o adoptă nu doar în public, în cariera militară, în fotografiile în care apare în uniforma perfect așezată, dar și în corespondența cu soția sa, Regina Elisabeta, devine, în societatea românească neobișnuită cu o astfel de reprezentare a puterii, un model de urmat. Impactul acestei posturi se poate observa extrem de bine în exigențele prevăzute de conduita oratorului junimist, configurată tot în această perioadă: „Odată cu apariția Junimii și cu întronarea spiritului critic în cultura română, își face loc treptat un nou tip de orator, mai sobru și mai supravegheat, preocupat în egală măsură de ceea ce comunică și cum comunică."[1]

Nu doar oratorul acestei perioade este mai sobru și mai atent la *ce* și *cum* comunică, pregătindu-și din timp discursul, ținuta cu monoclu la buzunarul fracului, instalând un întreg ceremonial premergător afișării în fața auditoriului, ci și noua paradigmă umană și ideologică de factură junimistă. Distingându-se de liberali prin opțiunea pentru modalitatea firească, organică de a se realiza progresul țării, junimiștii sunt de partea doctrinei conservatoare, prin

[1] Vistian Goia, *Oratori și elocință românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 16.

aceasta dorind a se delimita în câmpul politic al vremii de retorica pașoptistă și spritul sangvinic și militant al liberalilor, promovând conduita strategică a echilibrului și moderației[2]. Conservatorismul junimiștilor (care adesea a fost denumit de către critici sau sociologi *liberalism moderat, liberalism tehnocratic*, subliniind caracterul moderat al grupării) are ca repere pragmatica pașilor mărunți, echilibrul, cumpătul, instrumente care îi determină să aibă o perspectivă completamente diferită asupra modului în care ar trebui realizată modernizarea societății românești față de predecesorii lor. Limpezimea cugetului, maturitatea și retorica simplă, concisă, reprezintă coordonate ale identității junimiste și ale societății aflate sub egida monarhiei, formă de guvernământ susținută de junimiști. Toate aceste particularități discutate până acum fac din „Junimea" un „grup de prestigiu", adică un grup de oameni uniți printr-un set de valori comune prin care este recunoscut de către alte grupuri care participă la competiția socială și care apare ca o consecință firească a procesului de modernizare din spațiul românesc din secolul al XIX-lea. Intrarea în acest „grup de prestigiu" se face pe baza unor cutume/ritualuri prin care neofitul primește botezul ideologic, de unde și funcția implicită a acestor forme de existență socială de a-i învesti cu identitate pe membrii săi. Prin ele se face tranziția între o societate tradițională și una modernă, constituind elementul comun între cele două, alimentându-se din valori ale societății tradiționale – onoarea, alegerea și predestinarea socială – dar funcționând într-o lume orientată spre modernizare[3]. Despre influența „Junimii" asupra modernizării societății românești vom vorbi într-o secvență distinctă a tezei, atunci când vom analiza și rolul oratoriei parlamentare în această perioadă de pionierat a politicii românești.

Figura lui Carol I a exercitat asupra mentalului colectiv românesc aceeași fascinație pe care, la începutul veacului, Napoleon Bonaparte o exercita asupra poporului său. Despre imaginea acestuia din urmă, cercetătoarea Constantina Raveca Buleu constată, în lucrarea *Paradigma puterii în secolul al XIX-lea*, că sintetizează „Figura Salvatorului" în mentalul colectiv, figură ale cărei rădăcini imagologice se află în casta eroilor, a fondatorilor de religii, a instaurătorilor unei noi și necesare ordini într-o vreme de haos și degringoladă socială și umană[4], pe fundalul căreia acționează în conformitate cu postura liderului cu priză la „public". Acesta este și cazul Regelui Carol I, fascinant pentru majoritatea oamenilor poporului condus, intrigant pentru cei care erau refractari monarhiei constituționale. În orice caz, asemenea lui Napoleon, a cărui activitate de politică externă a fost puternic mitizată (*în* și *de* memoria colectivă), pusă pe seama autorității *celui ales*, Unsul lui Dumnezeu, emblemă (antumă și postumă) a militarului și conducătorului ideal, Carol I a reprezentat în ochii poporului său „produsul" fortunat al unui cumul de factori precum demnitatea, vitejia, puterea și, nu în ultimul rând, *onoarea*. O perspectivă interesantă asupra asocierii dintre imaginea autorității regale și divinitatea atotputernică este conturată de către filosoful francez, specialist în studiul imaginarului și al sacrului, Jean-Jacques Wunenburger, în lucrarea *Imaginariile politicului*, în care afirmă că oamenii au nevoie să vadă în conducătorul lor imaginea analoagă a omnipotenței supraumane. Astfel, „puterea politică nu este, în sine, puterea unui om, ci a unui fiu de zeu."[5]

Chestiunea onoarei în epoca regalității a fost riguros analizată de istoricul ieșean Mihai Chiper în a sa *Istorie a duelului la români*. Deși, aparent, duelul poate părea o modalitate de instigare la violență exacerbată, analoagă instinctelor primare ale omului, această cutumă corespunde mai degrabă voinței de emancipare a individului masculin de sub tutela anonimatului, având prilejul de a se confrunta, prin adversarul său, pe sine. Duelul se execută

[2] Vezi Ioan Stanomir, *Junimismul și pasiunea moderației*, Editura Humanitas, București, 2013.
[3] Sorin Adam Matei, *Boierii minții. Intelectualii români între grupuri de prestigiu și piața liberă a ideilor*, Editura Compania, București, 2004, p. 16.
[4] Constantina Raveca Buleu, *Paradigma puterii în secolul al XIX-lea*, Editura Ideea Europeană, București, 2008, pp. 540-543.
[5] Jean-Jacques Wunenburger, *Imaginariile politicului*, traducere din franceză de Ionel Bușe și Laurențiu Ciontescu-Samfireag, ediție îngrijită de Ionel Bușe, Editura Paideia, București, 2015, p. 19.

în numele *obsesiei pentru onoare* și este asociat nu cu un act barbar, ci cu o practică inerentă *procesului de civilizare* – preluând titlul lucrării lui Norbert Elias – , care presupunea, înainte de toate – după cum afirmă istoricul ieșean Mihai Chiper – , un ritual bine stabilit, un protocol care trebuia respectat cu rigoare, întocmai pentru a susține valoarea imuabilă a onoarei în numele căreia se desfășura. Practica duelului favorizează apariția, în cultura română, a *gentlemanului*, tip social despre care aminteam anterior, conștient de valoarea propriei imagini pe care trebuie să și-o apere, în cazul în care a fost în vreun fel lezată, pentru ca onoarea să nu-i fie astfel știrbită[6]. Duelul nu urmărea o anume finalitate practică, scopul său nu se rezuma la accidente fatale voluntare, ci la redobândirea și protejarea, repet, a onoarei, cartea de vizită a individului care nu dorește să piardă rolul în scenariul (cu tot ceea ce presupune acesta – postura de *bon viri*, relații sociale, evenimente mondene, apetit pentru viața tihnită, specifică *secolului burghez*, așa cum denumește Eugen Simion veacul al XIX-lea) societății înalte.

Pentru națiunea română, venirea lui Carol I a însemnat, pe de o parte, stabilitate și ordine în viața poporului pe care îl aduce din stadiul dezastrului (politic, social, economic) pe linia de plutire, transformând o bucată de pământ simili – amorfă pe plan internațional „într-un stat independent, credibil, de care Europa începe să țină seamă.”[7] Pe de altă parte, venirea lui Carol I, înregimentarea, în memoria colectivă, a posturii militarului demn, aflat negreșit în serviciul patriei sale și sub patronajul protector al credinței (*Nihil sine Deo* este deviza primei familii regale a României, lăsată moștenire urmașilor la tron), a adus numeroase schimbări și la nivelul comportamentului social al românilor care, treptat, intrau într-o nouă paradigmă a existenței lor. După cum observă cu acuitate Ioana Pârvulescu în lucrarea sa, *În intimitatea secolului XIX*, anul 1866 nu reprezintă doar punctul zero al modernizării țării, ci este, totodată, și timpul bărbilor, al mustăților, al jobenelor și bastoanelor, toate acestea devenind parte din arsenalul de reprezentare al domnilor de societate. Astfel, ei deveneau „oameni – umbrelă” nu doar prin prisma diverselor ocupații pe care le aveau, dar și din perspectiva accesoriilor multiple și a înfățișărilor ornamentate cu tot soiul de papioane, mănuși sau pălării.

II. Practica epistolară – semnul apartenenței la noua etichetă comportamentală

Pe acest fundal socio – cultural, impregnat de suflul nou al regalității care aduce cu sine un mod de viață aparte și o altfel de raportare la coordonatele etice impuse de acesta, arta epistolară face parte, așa cum subliniază într-o manieră cât se poate de elegantă Dan C. Mihăilescu, „alături de arta vestimentației, a conversației […] de educația muzicală, adică artistică în sensul cel mai larg, dar și de civism, de codul manierelor elegante, din *l'art de vivre*.”[8] Dimensiunea protocolară, vizibilă atât la nivelul comportamentului social, cât și al celui epistolar, care ne interesează în mod deosebit în această lucrare, reprezintă un simbol al societății definite acum prin noi valori care vizează integritatea imaginii de reprezentare în câmpul dinamic al societății de sorginte victoriană, caracterizată deopotrivă de o etică a muncii și de un cult al vieții plăcute, tihnite, din care, însă, nu lipsește, după cum remarcă Susie L. Steinbach, profesoară de istorie la Universitatea Hamline din Statele Unite, disciplina personală[9], orientată în jurul dicteului *aurea mediocritas*. Calea de mijloc, moderația, etica muncii și a plăcerii – toate aceste coordonate ale epocii și vieții victoriene sunt subsumate principiului suprem: *onoarea*.

În lumea din spatele scenei politice, deși umbra acesteia din urmă planează chiar și asupra celor mai intime gânduri, scrisoarea devine uniforma militară a epistolierilor care, deși

[6] Mihai Chiper, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, Editura Humanitas, București, 2016, pp. 9-18.
[7] Ioana Pârvulescu, *În intimitatea secolului XIX*, Editura Humanitas, București, 2017, p. 57.
[8] Dan C. Mihăilescu, *I. L. Caragiale și caligrafia plăcerii. Despre eul din scrisori*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 75.
[9] Susie L. Steinbach, *Understanding the Victorians. Politics, culture and society in nineteenth-century Britain*, by Routledge 711 Third Avenue, New York, NY 10017, 2017, pp. 4-5.

respectă protocolul (măcar formal) al scrisorii, își revarsă particularitățile de caracter asupra manierelor în care aleg să se raporteze la scrierea acestora și, nu în ultimul rând, la destinatarul lor. În cele ce urmează vom observa cum, de la un epistolier la altul, particularitățile acestei epoci se reflectă în scrisorile lor, oglinzi ale veacului și ale sinelui, deopotrivă. Văzută ca document social și biografic, scrisoarea vorbește posterității nu doar despre cel care a scris-o, ci și despre veacul ei. Vom vedea, în scrisori, nu doar un tată îndurerat de moartea fiicei, dar și zorii unui nou curent la modă, spiritismul. Vom întrezări, în unele epistole, imaginile unor oameni bovarici, care trăiesc la limita datoriilor, dar a căror dorință de confort spune ceva despre conduita burgheză a secolului. Un dialog epistolar poate devoala nu doar autoportretul oscilant, ci și relația magistru – discipol întinsă pe mai mult de un sfert de veac și prin intermediul căreia se văd opinii, dezgusturi, preferințe referitoare la scriitorii în vogă ai momentului. Marii creatori, deși împart dragostea pentru cuvânt, sunt cât se poate de diferiți între ei ca formule de sociabilitate (umană și artistică): unii fac din scrisoare o probă a dispozițiilor profund ancorate în plăcerea vorbei și a cochetăriilor de cafenea, păstrând ceva aproape frivol din eticheta conversațională a saloanelor de secol XVII, în timp ce, pentru alții, caracterul dialogic al scrisorii se află în răspăr cu natura lor solitară, orientată mai mult spre sine decât spre celălalt. Deși aceste diferențe de dispoziții sufletești sunt firești și universal valabile când este vorba despre condiția umană, ele sunt cu atât mai semnificative în secolul paradoxurilor, al liniilor artistice, filosofice, ideologice intercalate și suprapuse, ranforsând încă o dată ideea pe care Eugen Simion o formulează referitor la specificul artistului de secol XIX. Există așa ceva? Răspunsul academicianului este ferm: nu. Nu putem vorbi despre o tipologie a artistului în acest veac, dar putem spune că artistul *secolului burghez* este marcat de contradicții interne, foarte vizibile în corespondența sa intimă: pasionant, dar temător în fața elementului nou ce-l ia prin surprindere, spirit reformator, dar și conservator, gata să provoace la duel, dar și să stea în confortul propriului cămin[10].

Domnia lui Carol I nu a însemnat doar vigoarea vizibilă în câmpul politic și social, ci și dinamizarea unei istorii mici, a oamenilor și tabieturilor lor, a vieții de familie și a practicilor rutiniere. O epocă plină de rumori, indiscreții de la cele mai intime la cele de anvergură publică, dar, cel mai semnificativ, o epocă în care schimbarea formei de guvernământ a generat automat și schimbarea mentalităților sociale, a conduitei morale și protocolare. Valori precum onoarea, demnitatea, credința, echilibrul, fac parte din instrumentarul etic al individului care aparține unei societăți bazate pe normele victoriene de trai, din care nu au cum să lipsească arta curtoaziei și a politeții de fond, desăvârșită grație resorturilor de teatralitate și dramatism specifice *ethos*-ului romantic resimțit, cel puțin la nivelul manifestărilor individuale, pe tot parcursul *secolului lung*. Având în vedere acest fundal socio – cultural permisiv și fecund în ceea ce privește posibilitățile construirii diferitelor posturi de afirmare în scenografia, pe care o putem numi „romantică" la modul general, a secolului al XIX-lea sau „monarhică", dacă ne referim îndeosebi la cea de-a doua jumătate a acestuia, vom analiza doar o mostră din corespondența a două personalități definitorii pentru perioada avută în vedere.

Postura regelui auster, imaginea uniformei, cordialitatea relațiilor interumane, devin elemente constitutive ale unei noi arte care marchează intrarea societății românești într-o nouă epocă, și anume *epoca regalității*. Noua artă despre care vorbeam anterior este cea a politeții văzute aidoma unui cod de recunoaștere socială sau a unei cărți de acces la scenariul victorian al epocii. Sentimentul acut al pudibonderiei, alături de ceremonialul vestimentar al domnilor și al doamnelor (să nu uităm, este secolul jobenelor, al pălăriilor și al redingotelor, dar și al crinolinelor, corsetelor și al rochiilor ample), importanța acordată gesturilor care azi pot părea banale (vizitele, ordinea felurilor de mâncare servite, sărutarea mâinilor doamnelor de către

[10] „Secolul cu foc de lemne și obloane de lemn", după cum îl numește Ioana Pârvulescu, în: Ioana Pârvulescu, *op. cit.*, p. 253.

bărbați, relația neutră dintre soț și soție în public, poziționarea femeii în stânga bărbatului în timpul plimbărilor[11] etc.) și, mai ales, de inegalabila *ars epistolandi,* fac parte din arsenalul *politeții folosite ca armă* împotriva locului comun și a mediocrității sociale. A scrie scrisori, a intra la duel pentru a-ți redobândi onoarea în fața celorlalți, a păstra discreția vieții intime și a ține cont de manierele afișate în societate – toate acestea sunt acțiuni fondatoare ale unui nou stil de viață și, implicit, ale unui nou individ.

III. Scrisoarea ca spațiu al relației dintre magistru și discipol. Scurtă privire asupra corespondenței dintre Titu Maiorescu și Duiliu Zamfirescu

Despre epistolierul Maiorescu s-a scris și s-a vorbit mai puțin, întreaga sa autoritate fiind asociată, pe bună dreptate, cu prelecțiunile populare, cu oratoria parlamentară și universitară și, nu în ultimul rând, cu critica. Maiorescu întreține o consistentă corespondență cu membrii „Junimii"[12], dar și cu sora sa, Emilia Humpel[13], însă în paginile următoare ne va interesa cu precădere corespondența sa cu Duiliu Zamfirescu, care ne va permite analiza unui cuplu/dublet postural, care vizează relația magistru – discipol, schimbul lor epistolar devenind adevărate pagini de teorie literară a romanului, în care se adună și foarte multe păreri cu privire la scriitorii epocii.

Majoritatea scrisorilor îl relevă pe același Maiorescu imperturbabil, egal cu sine însuși, din oratorie sau critică, de cele mai multe ori epistolele sale fiind asimilate conciziei și tranzitivității telegramelor, așa cum se întâmplă în foarte multe scrisori adresate soției sale, observându-se relația protocolară dintre aceștia: „*Ți-am telegrafiat deja că sosesc astăzi foarte tîrziu. Rămîi voioasă în seara de Crăciun./Titus*"[14] Foarte multe scrisori sunt scrise în stilul apodictic al *Însemnărilor zilnice*: „*16/28 Maiu. Plouă mereu. Toată lumea ca reînviată. Dar moleșală generală și slăbiciune intelectuală în urma repedei schimbări de temperatură. Lucrez la ultima parte a articolului « Direcția nouă », Proza.*"[15] Din această perspectivă a expresiei concise, telegrafice, care doar rareori nu are doar un scop informativ, Al. Săndulescu consideră că Maiorescu „nu cultivă epistola ca un om de lume"[16], așa cum fac, de pildă, Alecsandri sau Odobescu, ci din simțul datoriei față de scrisorile primte de la prietenii săi din lumea culturală, nefiind onorabil, mai ales prin prisma caracterului său protocolar și diplomat, să nu respecte pactul epistolar, care presupune întoarcerea favorului *par lettre*. Nu astfel stau lucrurile, însă, când vine vorba despre corespondența lui Maiorescu cu Emilia Humpel sau, din ce am observat pe parcursul cercetării, când vine vorba despre scrisorile trimise socrilor săi, familiei Kremnitz adică, și părinților săi, ceea ce ilustrează importanța cultului familiei pentru etica burgheză din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Ce diferență considerabilă între scrisoarea de mai sus trimisă soției și scrisoarea trimisă, de pildă, tatălui acesteia, în 1867:

> „*Lui Papa Kremnitz,/Scrisoarea plină de mîhnire a lui papa mă îndeamnă iarăși la o scrisoare, un lux de familie pe care nu mi l-am mai îngăduit de aproape două luni [...] Eu îmi închipui că amețeala ta și a mea sînt consecința unui creier excitabil. În astfel de capete masa este cu siguranță de o structură mai fină decît în altele [...] Că nu ai voie să*

[11] Pentru mai multe detalii referitoare la eticheta secolului al XIX-lea, a se consulta Frédéric Rouvillois, *Histoire de la politesse de 1789 à nos jours*, Éditions Flammarion, Paris, 2008.
[12] Z. Ornea (ed.), *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni. Corespondență*, antologie, note și prefață de Z. Ornea, text stabilit de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, Editura Minerva, București, 1978.
[13] George Juvara (ed.), *Corespondența dintre Titu Maiorescu și Emilia Humpel (1872 – 1900),* Editura Institutului de Arte Grafice „Presa Bună", Iași.
[14] Titu Maiorescu, *Jurnal și Epistolar*, vol. V (10/12 iulie 1864 – 7/19 noiembrie 1866), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Editura Minerva, București, 1984, p. 106.
[15] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, publicate cu o introducere, note, fac-simile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, vol. I (1855 – 1880), Editura Librăriei SOCEC & Co., S.A., București, 1939, p. 192.
[16] Al. Săndulescu, *Literatura epistolară,* Editura Minerva, București, 1972, p. 112.

bei bere, este acum într-adevăr rău. Nu mai ştii ce să faci la cârciumă? Iată un sentiment bine-cunoscut mie! Ei, poate se schimbă situaţia; cînd ieşim data viitoare împreună în oraş, la Berlin, poate că eu comand o sticlă de bere iar tu o sticlă de limonadă. Doar trebuie să fie şi o schimbare pe lumea asta... La noi viaţa decurge lin, punem bani deoparte [...] Seară de seară ne bem ceaiul ca nişte mic-burghezi de treabă şi jucăm o partidă de şah..."[17]

Iată ce înseamnă scrisoarea pentru tânărul Maiorescu de 27 de ani – *un lux de familie* – pe care trebuie să-l exerciți cu băgare de seamă, responsabilitate și să nu îl consumi cu oricine, ci cu familia sau cu persoanele extrem de apropiate, care fac parte din cercul intim al epistolierului, deoarece lucrurile și activitățile de preț sunt cele cu circuit închis, păstrate într-„*o dulce intimitate acasă.*"[18] De altfel, despre ceea ce se află în spatele omului intransigent, ale cărui discursuri sunt de-o geometrie perfectă, vorbește și Nicolae Petrașcu, memorialist român, contemporanul lui Maiorescu, despre care afirmă că în spatele criticului, avocatului, oratorului imperturbabil se află entuziasmul unui copil în fața artei și a frumuseții lumii, care-și arată părțile cele mai delicate ale sufletului doar celor mai intimi, care au avut răbdarea să îl descopere[19].

Lui Maiorescu îi este proprie mai degrabă o sociabilitate de tip german decât de tip francez (mă refer îndeosebi la spiritul revoluționar și la un anume exces de zel), caracterizată de ordine, punctualitate, ținută morală aristocratică, disciplină, perioada studiilor la Viena și Berlin punându-și semnificativ amprenta asupra formării personalității maioresciene. Postura magistrului, vizibilă mai ales în corespondența cu Duiliu Zamfirescu, desăvârșită, în plan social, desigur, odată cu rolul formator pe care l-a avut în cadrul „Junimii", se cristalizează încă din perioada studiilor la Theresianum, Maiorescu adunând în jurul său prieteni în încercarea de a configura o comunitate care să împărtășească valori comune. În actul coagulării acestui grup de prieteni cărora dorea să le devină pedagog, E. Lovinescu observă o „prefigurație a Junimii"[20]. Tot în această perioadă începe o serie de prelegeri filozofice care constau în discuții literare și discuții pe baza lecturilor, adică un soi de anticipare a ceea ce aveau să devină ședințele junimiste.

Postura magistrului pune în lumină tipul de sociabilitate maioresciană, truvabilă și în scrisorile sale – o sociabilitate care frizează mondenitatea, dorința de a fi în centrul atenției, dar nu o atenție provocată prin orice mijloace, așa cum este cazul lui Hasdeu, ci o atenție *dobândită*, în cercurile înalte, prin etalarea cunoștințelor și, de asemenea, prin acribia cu care își apăra imaginea publică, fiind afectat de opiniile celorlați despre el. Să nu uităm că practica duelului îi era foarte cunoscută lui Maiorescu, provocând ori de câte ori i se aducea un prejudiciu de imagine. Așa cum povestește Călinescu[21], Maiorescu nu refuza nicio invitație la petreceri sau cine, găzduind chiar el tot felul de întruniri cu muzică și bucate de seamă. Toate acestea pun în evidență plăcerea epistolierului de a se afla în mijlocul celorlalți, luând pulsul lumii din care face parte. De altfel, în numeroase pasaje din corespondență, dar și mai pronunțat în aforisme, Titu Maiorescu vorbește despre vitalitatea relațiilor interumane: „*Eu am numai un singur lucru:*

[17] Titu Maiorescu, *Jurnal și Epistolar*, vol. VI (8/20 noiembrie 1866 – 17 april 1870), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Editura Minerva, București, 1986, pp. 126-129.
[18] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice,* ed. cit., p. 126.
[19] Mărturia lui Nicolae Petrașcu citată în Ion Popescu-Sireteanu (ed.), *Amintiri despre Titu Maiorescu*, antologie și prefață de Ion Popescu-Sireteanu, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 7.
[20] E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, Editura Minerva, București, 1972, p. 34.
[21] G. Călinescu, *Scriitori străini,* antologie și text îngrijit de Vasile Nicolescu și Adrian Marino, prefață de Adrian Marino, Editura pentru Literatură Universală, București, 1967, p. 404.

semenii. Dacă îmi lipsesc aceştia, atunci întregul univers nu mai are pentru mine nici un preţ."[22]

Despre corespondența dintre Titu Maiorescu și Duiliu Zamfirescu scrie E. Lovinescu, considerându-l pe acesta din urmă cel mai talentat epistolier din literatura noastră și văzând în relația dintre cei doi unul dintre cele mai frumoase cazuri de prietenie (literară ș umană) din spațiul românesc[23]. Deși foarte asemănători ca fibră spirituală, ambii diplomați, aristocrați spiritual, reprezentanți ai echilibrului moral, familiști, partizani ai moderației și ai căii de mijloc, ca epistolieri sunt foarte diferiți, fapt observat atât de E. Lovinescu, cât și de Al. Săndulescu, cel care s-a și ocupat de editarea a două volume de scrisori ale lui Duiliu Zamfirescu[24]. Dacă în scrisorile lui Zamfirescu întâlnim cea mai aleasă expresie stilistică, rafinament, eleganță și un mod bărbatesc, dar delicat, în același timp, de a vedea și expune lucrurile, Maiorescu nu era un „epistolier , nu-și petrecerea cu voluptate mîna pe lutul ce avea să devină gîtul grațios al unei amfore [...] Criticul era om de ordine, cu program, cu orarii și liste de cheltuieli."[25]

Scrisorile lui Duiliu Zamfirescu trimise lui Maiorescu abundă într-un sentiment de dragoste aproape filială, plină de admirația și recunoștința de a fi unul dintre corespondenții de suflet ai criticului: „*Trebuie să luaţi numai partea bună a gândului meu, aceea adică în care stă ca o lampă veche ce arde de veacuri cu o lumină mititică, şi pe care un artist puternic o înalţă, aprinzînd-o pînă a-mi umplea tot capul de vibraţii calde.*"[26] O caracteristică esențială a corespondenței dintre cei doi este densitatea schimbului de idei, de natura flaubertiană, care nu se lasă acaparat de irizațiile afective, care însă păstrează același rafinament și *bon ton* lingvistic. De asemenea, Duiliu Zamfirescu este un observator excelent al lumii din jurul său, găsind în oamenii societății sale o sursă excelentă de inspirație pentru personajele de roman:

> „*Iată doamna de onoare a reginei, femeie de 40 de ani, frumoasă, fină, cu nişte mîini calde [...] iată stăpînul de casă, flăcău tomnatic, plin de spirit (şi, socotesc, vechi amant al doamnei în chestiune); iată cardinalul, şiret, lunatec, un amestesc de misticism şi grosolănie neînţeleasă [...] iată contraste şi antiteze; iată suflete în goană după glorie sau fericire, toate muncite, toate subiecte de roman.*"[27]

Ceea ce îi apropie pe cei doi mai presus de iubirea pentru literatură și plăcerea companiei epistolare reciproce este calitatea umană pe care ambii o aveau. Apreciind cel mai intens latura etică a omului, Maiorescu, deși nu prea generos în cuvinte, simte o conexiune spirituală cu discipolul său, care, însă, pare a se destrăma odată cu venirea în țară a lui Zamfirescu, momentul ruperii finale a prieteniei lor fiind discursul de la Academie al acestuia. Încă de la venirea în țară a scriitorului, aristocratismul dobândit nu ereditar, ci spiritual, era afișat public din ce în ce mai ostentativ, fiind considerat arogant și stârnind multe antipatii prin „morga" inabordabilă și autosuficiența expuse, atitudini în dezacord total cu temperamentul

[22] Titu Maiorescu, *Cugetări și aforisme*, selecție, introducere, note și comentarii, indice tematic de Simion Ghiță, Editura Albatros, București, 1986, p. 40.
[23] E. Lovinescu, *Scrieri,* vol. VIII: *T. Mairoescu și posteritatea lui critică*, ediție și postfață de Eugen Simion, Editura Minerva, București, 1980, p. 79.
[24] Al. Săndulescu (ed.), *Duiliu Zamfirescu. Scrisori inedite*, ediție îngrijită cu note și studiu introductiv de Al. Săndulescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967.; Al. Săndulescu (ed.), *Duiliu Zamfirescu. Cele mai frumoase scrisori*, text ales și stabilit, prefață, tabel cronologic, note și indici de Al. Săndulescu, Editura Minerva, București, 1974.
[25] E. Lovinescu, *Scrieri, vol. VIII: T. Mairoescu şi posteritatea lui critică*, ed. cit., p. 103.
[26] Emanoil Bucuța (ed.), *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884 – 1913),* cu un cuvânt de introducere și însemnări de Emanoil Bucuță, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", 1937, p. 57.
[27] *Ibidem,* p. 259.

magistrului său. Se pare că, uneori, *omul din scrisori* este mai agreabil decât omul din viață, iar acest fapt se datorează și libertății pe care spațiul epistolar o oferă construcției posturale.

BIBLIOGRAPHY

I. Bibliografie primară

Bucuța, Emanoil (ed.), *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884 – 1913)*, cu un cuvânt de introducere și însemnări de Emanoil Bucuță, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", 1937.

Juvara, George (ed.), *Corespondența dintre Titu Maiorescu și Emilia Humpel (1872 – 1900)*, Editura Institutului de Arte Grafice „Presa Bună", Iași.

Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice*, publicate cu o introducere, note, fac-simile și portrete de I. Rădulescu Pogoneanu, vol. I (1855 – 1880), Editura Librăriei SOCEC & Co., S.A., București, 1939.

Maiorescu, Titu, *Jurnal și Epistolar*, vol. V (10/12 iulie 1864 – 7/19 noiembrie 1866), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Editura Minerva, București, 1984.

Maiorescu, Titu, *Cugetări și aforisme*, selecție, introducere, note și comentarii, indice tematic de Simion Ghiță, Editura Albatros, București, 1986.

Maiorescu, Titu, *Jurnal și Epistolar*, vol. VI (8/20 noiembrie 1866 – 17 april 1870), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Editura Minerva, București, 1986.

Ornea, Z. (ed.), *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni. Corespondență*, antologie, note și prefață de Z. Ornea, text stabilit de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, Editura Minerva, București, 1978.

Săndulescu, Al. (ed.), *Duiliu Zamfirescu. Scrisori inedite*, ediție îngrijită cu note și studiu introductiv de Al. Săndulescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967.

Săndulescu, Al. (ed.), *Duiliu Zamfirescu. Cele mai frumoase scrisori*, text ales și stabilit, prefață, tabel cronologic, note și indici de Al. Săndulescu, Editura Minerva, București, 1974.

II. Bibliografie critică

Călinescu, G., *Scriitori străini,* antologie și text îngrijit de Vasile Nicolescu și Adrian Marino, prefață de Adrian Marino, Editura pentru Literatură Universală, București, 1967.

Lovinescu, E., *Titu Maiorescu*, Editura Minerva, București, 1972.

Lovinescu, E., *Scrieri*, vol. VIII: *T. Mairoescu și posteritatea lui critică*, ediție și postfață de Eugen Simion, Editura Minerva, București, 1980.

Mihăilescu, Dan C., *I. L. Caragiale și caligrafia plăcerii. Despre eul din scrisori*, Editura Humanitas, București, 2012.

Popescu-Sireteanu, Ion (ed.), *Amintiri despre Titu Maiorescu*, antologie și prefață de Ion Popescu-Sireteanu, Editura Junimea, Iași, 1973.

Săndulescu, Al., *Literatura epistolară,* Editura Minerva, București, 1972.

Stanomir, Ioan, *Junimismul și pasiunea moderației*, Editura Humanitas, București, 2013.

III. Bibliografie teoretică

Adam Matei, Sorin, *Boierii minții. Intelectualii români între grupuri de prestigiu și piața liberă a ideilor*, Editura Compania, București, 2004.

Chiper, Mihai, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, Editura Humanitas, București, 2016.

Goia, Vistian, *Oratori și elocință românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

Pârvulescu, Ioana, *În intimitatea secolului XIX*, Editura Humanitas, București, 2017.

Raveca Buleu, Constantina, *Paradigma puterii în secolul al XIX-lea*, Editura Ideea Europeană, București, 2008.

Rouvillois, Frédéric, *Histoire de la politesse de 1789 à nos jours*, Éditions Flammarion, Paris, 2008.

Steinbach, Susie L., *Understanding the Victorians. Politics, culture and society in nineteenth-century Britain*, by Routledge 711 Third Avenue, New York, NY 10017, 2017.

Wunenburger, Jean-Jacques, *Imaginariile politicului*, traducere din franceză de Ionel Bușe și Laurențiu Ciontescu-Samfireag, ediție îngrijită de Ionel Bușe, Editura Paideia, București, 2015.